

УДК 81'1:004.81 (091)

Шостюк З. В.

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» В ІСТОРІЄТВОРЧОМУ КЛЮЧІ

У статті подано короткий аналіз основних ідей концептології. Розглянувши низку тлумачень поняття «концепт», автор робить висновок, що концепт є своєрідним посередником між словом та дійсністю. Дослідження містить коротке осмислення типології концептів, зокрема виокремлено три види концептів: текстові, художні, культурні. Зроблено короткий опис способів їхнього аналізу.

Ключові слова: концепт, концептологія, когнітивна лінгвістика, аналіз.

В статье представлен краткий анализ основных идей концептологии. Рассмотрев ряд толкований понятия «концепт», пришли к выводу, что концепт является своеобразным посредником между словом и действительностью. Исследование включает в себя краткое осмысление типологии концептов, в частности выделены три типа концептов: текстовые, художественные, культурные. Сделано краткое описание способов их анализа.

Ключевые слова: концепт, концептология, когнитивная лингвистика, анализ.

The article presents a brief analysis of the main ideas conceptology. The scientific world is increasingly interested by the problem of functioning of language units in the aspect of the interaction between language, person and culture. More popularity is gaining the study on the content of a linguistic sign.

The notion of concept in linguistics does not have a clear definition. And at the same time as the basic unit of conceptology and cultural studies, the concept is characterized by ambiguity and inconsistency of its interpretation. The word «concept» comes from the Latin conceptus, which means «thought, idea, notion», and was originally used as a term of logic and philosophy. But according to V. Kolesov, under the concept should be understood not conceptus in its direct meaning, but conceptum, which means «germ», «seed», from which in the process of communication grow different ideas and informative form.

Having considered a number of interpretations of the word «concept», came to the conclusion that the concept is kind of a mediator between words and reality. The concept is a conductor wide range of information. Concepts are the ideal abstract units, which the person operates in the process of thinking.

The study includes a short understanding of the typology of concepts, in particular we can identify three types of concepts: text, art, cultural. Text concept has a right to exist in a particular textual environment. Artistic concepts is a complex of concepts, perceptions, feelings, emotions, sometimes even volitional manifestations, resulting from the art of associativity. Cultural concepts are perceived as a reflection of cultural traditions.

A brief description of methods of their analysis. In particular, it noted two approaches to the interpretation of the concept «concept»: lingvocognitive and linguoculturology.

Key words: concept, conceptology, cognitive linguistics, analysis.

Сучасний науковий світ виявляє зацікавленість проблемою функціонування мовних одиниць в аспекті взаємодії мови, людини і культури. Усе більшої популярності сьогодні набуває дослідження змісту мовного знаку. Так у 90-х р.р. ХХ ст. у складі когнітивної лінгвістики з'являється нова галузь – лінгвоконцептологія, в основу якої лягло дослідження концептів.

Одним із перших до дослідження концептів звернувся С. Аскольдов (виокремив основні функції концептів). Дослідник називає концепт розумовим утворенням, що в процесі реалізації думки заміщає безліч предметів того самого роду та дій. Д. Лихачов, узявши за основу міркування С. Аскольдова, запропонував вважати концепт алгебраїчним вираженням значення, яким носії мови оперують в усному і писемному мовленні. Таким чином, у руслі досліджень С. Аскольдова та Д. Лихачова можемо вважати концепт умістилищем значного обсягу інформації у пам'яті та свідомості людини.

Поняття концепту поки що у мовознавстві не має однозначного визначення. Одні вчені під концептом розуміють підстановки значень, сховані в тексті «заступники» предметів, що полегшують спілкування і тісно пов'язані з людиною та її національним, культурним, професійним, віковим досвідом [2, с. 4]. Інші вважають, що концепт – це все те, що ми знаємо про об'єкт [4, с. 97].

Будучи водночас і основною одиницею концептології, і лінгвокультурології, концепт вирізняється неоднозначністю та суперечливістю свого тлумачення. Слово «концепт» походить від латинського «conceptus», що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття» і первинно було використовуване як термін логіки й філософії. На думку В. Колесова, під концептом слід розуміти не conceptus у його прямому значенні, а conceptum, що в перекладі означає «зародок», «зернятко», з якого в процесі комунікації виростають різні уявлення та змістові форми.

Концепт є своєрідністю, яка підкреслює відтінок кожного твору, надаючи йому повноти та колоритності. За участю обмеженого набору семантичних універсальних елементів можна виявити все роз-

маїття народжених людиною ідей – концептів, що знаходять втілення в лексичних одиницях, ціннісних орієнтаціях, специфічних для тієї чи іншої культури [1, с. 56].

Ідеї концептології як актуальної галузі знань, що ґрунтуються на спільних теоретико-методологічних засадах і принципах, проєктують на різні гуманітарні сфери, реалізують у царині зіткнення наукових підходів і методик дослідження. І. М. Кочан уважає, що концепт, з одного боку, позначає лінгвістичну одиницю, з іншого – одиницю пам'яті та мови мозку. Мовознавці вважають, що концепт – це водночас і слово, і його значення, ідея, смисл, його зовнішня і внутрішня форма, поняття; когнітивна структура, охоплена мовним знаком.[5, с. 75].

А. Вежбицька твердить, що концепт – об'єкт світу «Ідеальне», який має ім'я і відбиває певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність», що дана нам у мисленні не безпосередньо, а через мову [4, с. 23]. Науковці виділяють у концепті такі основні його аспекти, як знання, культуру і психологію, оцінку, що покладені в основу дефініційної моделі.

На думку Ю. Степанова, концепт – основний осередок культури у ментальному світі людини; «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань [9, с. 43]. У ньому можна прослідкувати такі визначальні риси: вихідна форма (власне внутрішня флексія самої назви), концентрована представлена історія і сучасні асоціації, оцінки тощо.

Р. М. Фрумкіна визначає концепт як «ментальну сутність» із позицій психолінгвістики: «Але якщо концепт – об'єкт ідеальний, тобто існуючий у нашій психіці, то слід замислитися над тим, як співвідносяться між собою ментальні утворення, що відповідають одному концепту, у психіці різних людей». Природно думати, що за одним і тим самим іменем (словом) у психіці різних осіб можуть стояти різні ментальні утворення. Тим самим, не тільки різні мови «концептуалізують» (тобто відбивають) дійсність по-різному, але за одним і тим самим словом однієї мови у думках різних людей можуть стояти різні концепти» [13, с. 27–28].

Отже, концепт – це провідник найрізноманітнішої інформації. Концепти є тими ідеальними, абстрактними одиницями, якими людина оперує у процесі мислення. Вони відображають зміст отриманих знань, життєвого досвіду та результати пізнання людиною навколишнього світу у вигляді певних одиниць. Людина мислить концептами, і ці думки проходять крізь призму філософських, етнічних, міфологічних, релігійних, національно-культурних, психологічних та інших позамовних чинників, що відбивають комплексний характер концепту. Концепт є своєрідним посередником між словом та дійсністю.

Загалом поняття «концепт» можна звести до декількох показників:

- концепт є чимось, що нероздільно поєднує елементи свідомості мовного знака;
- концепт є чимось, що є чимось, яке об'єднує на різних рівнях людей із погляду ставлення до дійсності та способів спілкування з нею;
- концепт є чимось віртуальним і реальним водночас [6, с. 36–37].

Загалом виокремлюють три типи концептів: текстові, художні, культурні. Текстовий концепт розглядають як «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке характерне багатосмисловою напруженістю і надкатегорійністю і на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їхньої подальшої імплікації» [10, с. 418].

Художні концепти відбивають специфіку індивідуально-авторського світобачення і водночас активізують художнє враження, що його створює слово-концепт. Термін цей позначає результат складного процесу інтерпретації дійсності письменником, був запропонований С. Аскольдовим для позначення базової одиниці індивідуально-авторської свідомості [2, с. 276].

Художні концепти – це комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових виявлень, що виникають на основі художньої асоціативності. Що багатший і емоційніший досвід поета, то глибші й обширніші його концепти [7, с. 35]. Аналіз цих концептів дає змогу пояснити особливості функціонування мовних засобів у художньому тексті, простежити специфіку індивідуально-авторського відображення світу, з одного боку, та морально-естетичні цінності, властиві колективній свідомості на певному історичному етапі, з іншого [12, с. 61].

Культурні концепти – «ключові слова культури», які є омовленими культурно детермінованими ментальними утвореннями, котрі мають безпосередній дотик до цінностей, ідеалів та установок етносів і в яких знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу.

Вихідною позицією аналізу концепту є визначення його внутрішньої форми, тобто йдеться про встановлення внутрішньої форми слова, що номінує концепт. В. М. Русанівський, ґрунтуючись на ідеях О. О. Потебні, визначає роль внутрішньої форми не лише у творенні слова, а й забезпеченні взаємозалежності між формою і змістом, у «висвітленні механізму вираження думки у слові», у з'ясуванні головної властивості слова – «здатності позначати виділювані думкою предмети і їх властивості» [8, с. 14].

Внутрішня форма слова є усвідомленням людиною зв'язку між осмисленням і осмислюваним [11, с. 17]. Отже, з'ясування такої форми щодо концепту з його складним поліфонічним смислом, стає одним із основних шляхів проникнення в його «свята святих».

Учені виокремлюють два підходи до трактування поняття «концепт»: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний. Представники першого напряму визначають концепт як глобальну мисленнєву одиницю, ідеальну сутність, сформовану у свідомості людини; представники ж другого напряму розглядають концепт як явище культурне, результат зіткнення семантики слова із власним або народним досвідом [14, с. 47–48].

Можемо також говорити про дослідження концепту із власне лінгвістичної боку. Такий аналіз дає змогу точніше визначити місце мовознавчої науки в загальнокультурних пошуках і завдяки йому розкрити перспективи для простеження співвідношення концепту з такими об'єктами лінгвістичного аналізу, як образ, символ, синонім тощо.

Велике зацікавлення викликає дослідження концепту і у психологічній площині, тому не можемо не згадати про психолінгвістичний підхід до визначення та аналізу концептів.

Отже, концепти, справді, є важливими одиницями концептосфери і мови загалом. Їхня властивість розкривати певний образ у рамках не лише наявності якогось окремого значення певного об'єкта дає можливість поринути у внутрішню сферу самого об'єкта, створивши спеціальний контекст для його розуміння. Щоб зрозуміти або пояснити концепт, варто шукати не якусь конкретну або абстрактну сутність, що визначена цим концептом, а звернутися до вживання слова (валентних та функційних характеристик). Концепт – це наче згусток культури у свідомості людини, тобто те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини, а з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого пересічна людина входить у культуру, а в окремих випадках впливає на неї.

Концепт є сполучною ланкою між словом, дійсністю, поняттям; він містить значення слова та позамовний (когнітивний) фон, будучи своєрідною мовною універсалиєю. У структурі концепту найбільш стійкі й наочні одиниці універсального предметного мовного коду, що є образами-символами у структурі цього концепту.

Перспективами подальших досліджень може бути вивчення концептосфери окремого автора, а також аналіз концептів у психолінгвістичному ключі.

Література:

1. Антология концептов / [под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Том 1. – 478 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории к структуре текста. Антология. – 1980. – С. 10–15.
3. Аскольдов С. А. Концепт і слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
4. Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. О. Винник – К. : Наукова думка, 1993. – 235 с.
5. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [под. ред. Е. Кубряковой]. – М., 1996. – 156 с.
7. Маслова Л. Поэт и культура : концептосфера Марины Цветаевой : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 256 с.
8. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К., 2001. – 349 с.
9. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 43.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Смитко О. С. Внутрішня форма номінативних одиниць / О. С. Смитко. – Львів. 1990. – 114 с.
12. Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник. – 2009. – Випуск 39/1. – С. 60–65, 93–102, 130–135.
13. Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип / Р. М. Фрумкина // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. – 1992. – № 4. – С. 2–28.
14. Чернейко Л. О. Имя «судьба» как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1996. – №6. – С. 47–48.